

De Koerier

van

[2014] nr. 63

Brabants Heem

Frans van Gils en Herman Janssen van heemkundekring Amalia van Solms met de cheque en de Knippenbergpenning bij voorzitter Henk Hellegers van Brabants Heem

Brabants Heem van vrijwilligers, voor vrijwilligers

Beste lezer,

We hebben een drukke tijd achter ons liggen. Congressen werden gehouden, de Knippenbergprijs werd uitgereikt en op verzoek van veel kringen ging er een cursus social media van start. Een cursus die meteen een succes werd. Binnen veel kringen werd aandacht besteed aan zowel de Eerste als de Tweede Wereldoorlog. De Eerste Wereldoorlog kreeg vooral aandacht in gemeenten aan de grens, maar ook in Uden was er aandacht voor deze oorlog, want daar werd een Belgendorp gebouwd.

2

Andere kringen en plaatsen hielden zich meer bezig met de viering van de bevrijding van de Tweede Wereldoorlog. Zeventig jaar geleden werden de Duitsers uit het grootste deel van onze provincie verdreven. Op verschillende plaatsen waren oudgedienden aanwezig. Vaak mensen van eind tachtig of in de negentig. De vraag is of bij het 75-jarig bevrijdingsfeest in 2019 nog bevrijders in leven zullen zijn.

Voor de komende maanden hebben veel kringen nog activiteiten in petto, zoals u ook in deze 'Koerier van Brabants Heem' kunt lezen in het gedeelte waarin krantenberichten worden weergegeven. Mocht u overigens iets voor de Koerier hebben, schroom dan niet om dat in te sturen. Houd er wel rekening mee dat pas drie weken na de inleverdatum van de kopij het blad van de drukker komt, omdat de teksten eerst bewerkt, opgemaakt, gedrukt en verspreid moeten worden.

Ook nu weer de vraag om het digitale nummer zoveel mogelijk onder uw leden en andere belangstellenden te verspreiden. Op die manier hopen we een breed publiek van dienst te zijn.

Hoewel het nog even duurt, willen wij u vanaf deze plaats alvast prettig feestdagen en een goed 2015 toewensen.

KNIPPENBERGPRIJS VOOR HKK AMALIA VAN SOLMS

BAARLE-NASSAU – Grote vreugde enkele weken geleden bij heemkundekring Amalia van Solms in Baarle-Nassau-Hertog. Met het project 'WO1 in onze grensregio. Vergeten? Opgehelderd!', sleepte de vereniging de Knippenbergprijs 2014 in de wacht.

Het publiek bij de uitreiking van de Knippenbergprijs in het Klok & Peelmuseum in Asten

In het Klok & Peel Museum in Asten waren belangstellenden en de genomineerden samen gekomen om naar het oordeel van de jury te luisteren. Het thema van dit jaar was de Eerste en Tweede Wereldoorlog en de jury met Jan van Oudheusden, Ottie Thiers en Jurgen Pigmans had drie inzenders genomineerd. In totaal waren er acht inzendingen, waarvan er drie werden genomineerd, omdat ze uitstaken boven de andere projecten. Tom Tacken, Jardena Gil en heemkundekring Amalia van Solms werden uitgenodigd om zich op 15 november te presenteren aan het publiek en de jury.

De Knippenbergprijs wordt sinds 2007 uitgereikt aan een persoon of vereniging die iets gedaan heeft in de geest van Willy Knippenberg. Knippenberg was een priester, historicus en onderwijzer die heel actief was in Brabant. Hij kreeg onder andere een Zilveren Anjer van het Prins Bernard Cultuurfonds. Namens Amalia van Solms zetten Herman Janssen en Frans van Gils het project uiteen, waarin ze het vergeten WO1-erfgoed aan de grens tussen België en Nederland onderzochten en toegankelijk maakten voor een breed publiek. Ze zetten onder andere de 'Dodendraadroute' uit, een fietstocht langs vijf gemeenten. Fietsers komen langs informatieborden en reconstructies van de Eerste Wereldoorlog. Ook verscheen er een boek en zijn er tal van andere activiteiten rondom de Eerste Wereldoorlog. In de diverse projecten komen thema's aan bod als vluchtelingen, neutraliteit, bezetting, verzet, schaarste, dodendraad, brievensmokkel en het geruzie tussen België en Nederland. Jardena Gil zette namens het Regionaal Archief Tilburg een project over 'Joodse Tilburgers' vóór en tijdens WO2 op. Journalist Tom Tacken maakte 'Veertienachtien', een lange podcast over de 'Grote Oorlog', het vooraf bepaalde thema van de editie 2014.

Tom Tacken

In het juryrapport staat over de prestatie van Tom Tacken te lezen: „Tom heeft eenzaam en alleen elke week weer een nieuwe blog geproduceerd. Eenmaal begonnen, was er geen weg terug. Hij ging stug door, met een zeer opmerkelijk resultaat. Hij heeft op een originele manier een ongehooflijke hoeveelheid kennis over de Eerste Wereldoorlog verzameld en toegankelijk gemaakt. Bovendien wordt deze Nederlandstalige site momenteel vertaald in het Engels, zodat de reikwijdte van Toms initiatief nog vele malen wordt vergroot.”

Tom Tacken tijdens de presentatie van zijn inzending voor de Knippenbergprijs

Jardena Gil

Jardena Gil legt uit wat haar project precies inhoudt

Ook over het project van Jardena Gil was de jury erg te spreken: „Ze heeft geprobeerd mensen van wie we de namen kennen, omdat ze zijn omgekomen in een van de nazi-kampen, een gezicht te geven door op zoek te gaan naar de plek waar ze woonden, naar foto's en andere informatie. De nadruk kwam daardoor even niet te liggen op hun dood, maar op de tijd daarvoor, toen ze samen met de andere Tilburgers in die stad leefden. Jardena is vasthoudend, creatief en haar enthousiasme werkt aanstekelijk. Het project Joodse Huizen is door haar in Tilburg zo'n groot succes geworden.”

Amalia van Solms

De inzending van de kring uit Baarle-Nassau en Baarle-Hertog vond de jury bijzonder. „Inhoudelijk is de zaak gedetailleerd uitgewerkt in een boek en cursussen. Daarnaast is het grote publiek geïnformeerd door fiets- en wandeltochten, waarbij door reconstructies van de dodendraad een haast directe ontmoeting met het verleden mogelijk wordt gemaakt. Ook op het educatieve vlak raakt deze Baarlese onderneming een snaar, niet alleen in het onder-

De Knippenbergpenning wordt bewonderd

wijs, maar tevens op het terrein van lezingen, die het onderwerp behandelen. Het unieke verhaal van de beide Baarles – de positie binnen de Eerste Wereldoorlog en de relatie met én tussen Nederland en België - wordt door al deze initiatieven van de heemkundekring Amalia van Solms op een zeer uitgebreide en pluriforme wijze overgebracht en verspreid”, vermeldt het juryrapport.

Aan het eind van de bijeenkomst reikte voorzitter Henk Hellegers van Brabants Heem de Knippenbergpenning en een cheque van 1000 euro uit aan de winnaar. Voor de beide andere genomineerden was er een oorkonde.

VERDWENEN DORP NIERVAART TERUG IN BEELD

KLUNDERT – Nee, voorzitter Ties Steehouwer en de leden van heemkundekring Die Overdraghe hebben niet samen met de schop het verdwenen dorp Niervaart blootgelegd. Er is een informatiebord geplaatst bij de plek waar het dorp waarschijnlijk heeft gelegen. Dat gebeurde in het kader van het 40-jarig jubileum van de kring.

Wethouder Thomas Zwiers was speciaal naar deze plek gekomen om het te onthullen samen met Hans den Hollander. Het bord staat tussen Klundert en Zevenbergen op de plaats waar de Zevenbergseweg afbuigt van de Provinciale Weg. Met het weghalen van de vlag van de vroegere gemeente Klundert werd het bord zichtbaar.

In het verleden is heel wat geschreven en gespeculeerd over de plaats waar Niervaart heeft gelegen. Linze van der Mierden en Mattie Herben ontdekten in oude documenten dat het dorp gelegen moet hebben in het gebied dat bekend staat als de Ketel. Het was een aanzienlijk dorp met een stenen kasteel en een kerk met minstens twee altaren. Het bekendst werd het dorp door het ‘Mirakel van Niervaart’. Rond 1300 werd een bloedende hostie gevonden. Toen dat bekend werd, trok het dorp veel pelgrims, die weer het nodige geld in het dorp uitgaven. In 1357 verleende de Vrouwe van Strijen het dorp stadsrechten.

Bij de Sint Elisabethsvloed in 1421 werd de stad bijna geheel wegge-

Het nieuwe bord, op de plaats waar Niervaart vroeger mogelijk lag, wordt onthuld

De tekst op het bord over het verdronken dorp Niervaart

Brand en Guus Borger. Zij onderzochten vier verdronken dorpen waaronder Niervaart. In de Ketel werd een tiental boringen gedaan. Hierbij werden geen resten van Niervaart gevonden maar wel zag men dat de ondergrond ernstig verstoord was. Er zat geen veen maar wel zanderige klei.

Wethouder Thomas Zwiers was gecharmeerd van de plaatsing van het bord. „Het is zowel toeristisch als recreatief een goede zaak dat particulieren in het buitengebied borden plaatsen met informatie over de historie van het gebied’. De komende maanden krijgt het bord over Niervaart navolging met het plaatsen van zes borden bij plekken waar vliegtuigen in de Tweede Wereldoorlog zijn neergekomen. De heemkundige kring Fijnaart en Heijningen is daarmee aan de slag.

Het bord in Klundert werd geschonken door Joh. den Hollander Verhuur en de palen door houthandel Vermeulen. Misschien een idee voor andere kringen om op deze manier informatieborden in hun werkgebied te plaatsen.

EEN HISTORISCHE CANON VOOR DE GEMEENTE LOON OP ZAND

LOON OP ZAND - Acht jaar na de vaststelling van een nationale canon krijgt nu ook de gemeente Loon op Zand een eigen historische canon waarin iedere geïnteresseerde in kort bestek een overzicht krijgt van de geschiedenis van deze gemeente, van de prehistorie tot (bijna) nu.

In vierendertig ‘vensters’ die steeds bestaan uit een afbeelding en een tekst worden evenzoveel kernmomenten uit de geschiedenis beschreven. Waar mogelijk is zo’n kernmoment gekoppeld aan een jaartal, waarbij in een aantal gevallen dat ene jaartal dient als ‘kapstok’ om een bredere ontwikkeling te

schetsen. Een goed voorbeeld daarvan is het bloeiende verenigingsleven dat in de canon is gekoppeld aan het oprichtingsjaar van Sophia's Vereniging. In een enkel geval in het verre verleden, bleek één enkel jaartal niet goed te voldoen en is gekozen voor een wat ruimere omschrijving als 'de vijftiende eeuw'.

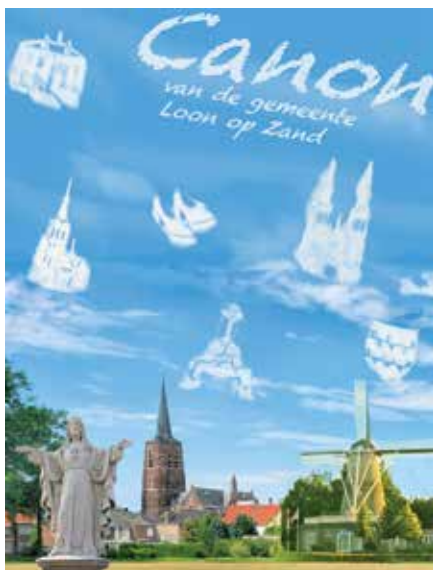
De vier auteurs van de canon, John Boeren, Erik Gelevert, Jan van Iersel en Lauran Toorians hebben ervoor gewaakt om zoveel mogelijk alle periodes gelijkwaardig aan bod te laten komen. In samenwerking met de Heemkundekring Ketsheuvel en enkele actieve heemkundekringleden uit De Moer is erop toegezien dat alle kernen binnen de gemeente hun rechtmatige plaats kregen. Nadrukkelijk is deze canon er dan ook

een van de hele gemeente als opvolger van de historische eenheid die de heerlijkheid Loon op Zand al vele eeuwen is.

Er is vanaf het begin naar gestreefd deze canon ook geschikt te maken voor de basisscholen binnen de gemeente. Dat is deels al gedaan in de vormgeving, maar ook door ervoor te zorgen dat de teksten zo breed mogelijk toegankelijk zijn. Geen nodeloos jargon en niet teveel een beroep doen op voorkennis. Het ligt in de bedoeling om van deze canon een afgeleide versie te maken die in de scholen ook op het digibord gebruikt kan worden. Gezien de specifieke onderwijskundige vaardigheden die daarbij nodig zijn, hopen de samenstellers dat hiervoor vanuit de scholen een helpende hand wordt geboden.

Op de website van de heemkundekring is een verkorte versie van deze canon in de vorm van alle vensters met plaatje en een nog kortere tekst voor iedereen te bekijken.

De canon is behalve informatief, ook een mooi kijk- en bladerboekje geworden. Niet alleen voor historisch geïnteresseerde inwoners en schoolkinderen, maar ook voor bestuurders en beleidsmakers kan het verleden de weg naar de toekomst wijzen. Ook toeristen en iedereen die toeristen ontvangt en wegwijs maakt, kan met dit boekje zijn of haar voordeel doen. Kortom: deze canon is er voor iedereen die iets met de gemeente Loon op Zand van doen heeft.

De band van het boek met de Canon van Loon op Zand

NIEUW IN HET ERFGOED DEPOT IN RIEL

RIEL – In het Erfgoeddepot in Riel kunnen bezoekers tot 5 mei terecht bij de tentoonstelling '70 jaar geleden maar niet vergeten'. Die expositie werd op 19 oktober officieel geopend en heeft enkele bijzondere items.

In twee nieuwe paviljoens, die speciaal aan het bestaande depot toegevoegd werden, zijn bijzondere collecties ondergebracht. In het John Simons Paviljoen is een unieke collectie zelfgebouwde militaire voertuigen op schaal te zien. Dit soort voertuigen heeft vanaf 6 juni 1944 deelgenomen aan de bevrijding van het Europese vasteland. De voertuigen, op schaal 1:6 of 1:8, zijn nauwgezet nagebouwd van afvalmateriaal. De vakkundige timmerman John Simons uit Tilburg heeft als basis-materiaal hout gebruikt. Hij heeft ruim dertig jaar aan de collectie gebouwd. Uniek is dat ieder detail op en aan de modellen is terug te vinden. Naast landingsvoertuigen zijn er tientallen legertrucks te bewonderen. Om het beeld compleet te maken, is ook een aantal Duitse voertuigen gebouwd. Voor de liefhebbers op dit gebied een must om te bezoeken. Voor ouderen een feest van herkenning en voor de jongere generaties een leerzaam geheel.

Kinderen krijgen uitleg over de expositie in het erfgoeddepot in Riel

8

Modelvliegtuigen

In het Harry Bierens Paviljoen zijn modelvliegtuigen te zien. De heer Bierens heeft sinds zijn twaalfde levensjaar modelvliegtuigen 1:72 gebouwd. Inmiddels, ruim zestig jaar later, is deze collectie uitgegroeid tot een totaal van 850 stuks. Het geheel geeft een goed overzicht van de ontwikkeling van zowel de burger- als de militaire luchtvaart.

De enorme collectie modelvliegtuigen in Riel

De vrijwilligers van het Erfgoed Depot hebben maar liefst zes vliegvelden gebouwd. Op ieder vliegveld is een bepaalde tijdsperiode nagebouwd met vliegende en gelande vliegtuigen uit dat betreffende tijdvak. Voor jong en oud een lust voor het oog.

De beide nieuwe paviljoens nemen ruim 100 m² in beslag, deze ruimte is toegevoegd aan de reeds bestaande expositieruimtes binnen het Erfgoed Depot. Het motto van het Erfgoeddepot is 'Kijken met de handjes', maar dat geldt niet voor de twee nieuwe paviljoens. Het zal duidelijk zijn dat de tentoongestelde voorwerpen hiervoor te kwetsbaar en te uniek zijn. In de overige ruimtes blijft het motto 'Kom kijken, vastpakken en beleven' onverminderd van kracht. Iedereen kan terug naar toen en de beleving versterken door 'schoon te schrijven' met een kroontjespen, te wassen zoals oma vroeger deed of alvast koffie te malen voor een bakje troost.

Voor actuele openingstijden kan men terecht op de website www.erfgoed-depot.nl. U vindt hier ook de speciale activiteiten tijdens de schoolvakantie. Nieuw is het zelf sleutelen aan een motorblokje van een bromfiets of lichte motorfiets.

Inmiddels is het Erfgoed Depot geheel omgetoverd in kerstsfeer met meer dan 144 kerstgroepen van groot tot zeer klein. Informatie via 013 737 02 09 of via info@erfgoed-depot.nl.

'DE TAAL VAN TOEN' IN LIESHOUT OP DE ARLENIUSDAG

LIESHOUT - Op 31 januari 2015 vindt de Arleniusdag plaats in Lieshout. Die gaat deze keer over 'De taal van toen'. De Arleniusdag is in het leven geroepen door de Stichting Brabants Dialectenfestival Lieshout ter ere van twee belangrijke Brabantse cultuurdragers uit de zestiende eeuw: Arnoud van Eyndhouts uit Aarle(-Rixtel) en Laurens van den Bleeck uit Gemert.

De eerste werd in Italië een grote manuscriptenverzamelaar en -bewerker van klassieke Griekse en Latijnse teksten; de tweede was in dezelfde tijd in hetzelfde land een drukker en uitgever van formaat. Ze waren tijdgenoten die in Brabant op maar tien kilometer afstand van elkaar woonden maar die elkaar pas in Italië leerden kennen en daar ook vrienden en collega's werden. Hun namen latiniseerden ze tot Arnoldus Arlenius en Laurentius Torrentinus. 'Arlenius' betekent: afkomstig uit Aarle. Torrentinus bevat het Latijnse woord voor 'stroompje' (torrent), dat mogelijk een verwijzing is geweest naar het stroompje De Rips, waaraan Laurens van den Bleeck in Gemert woonde.

Het is heel bijzonder dat twee mannen uit twee kleine Brabantse plaatsen onafhankelijk van elkaar, na eerst de Latijnse school in Den Bosch bezocht te

hebben, naar Italië trokken en daar een groot stempel drukten op de boeken-cultuur van die tijd. Daarbij moet aangetekend worden dat Italië in de zestiende eeuw een vooraanstaand land was op cultuurgebied. Het is volkomen ten onrechte dat ze zo in de vergetelheid zijn geraakt. De Stichting Brabants Dialectenfestival wil daar verandering in brengen.

Taal-van-toen-dag

Huize Ter Smisse in Aarle-Rixtel anno nu. Arnoud van Eyndhouts woonde 500 jaar geleden op deze plaats in het huis dat er toen stond, dat ook al 'Huize ter Smisse' heette

Op de taal-van-toen-dag op 31 januari 2015 wordt over Arnoud van Eyndhouts en Laurens van den Bleeck een voordracht gegeven door Frans Slits, die over beiden een boek schreef, met het accent op Laurens van den Bleeck. Daarnaast is er een voordracht van Jos Swanenberg en Wim Daniëls over de taal in Brabant in de tijd dat Arnoud van Eyndhouts en Laurens van den Bleeck opgroeiden, zo rond 1510.

Van Algemeen Nederlands was toen nog geen sprake. Maar hoe zag hun taal er dan wel uit in de tijd dat ze nog in Aarle(-Rixtel) en Gemert woonden? En hoe klonk die?

Henk van Beek zal een korte voordracht geven over Aarle-Rixtel in de zestiende eeuw en over het huis (Huize Ter Smisse) waarin Arnoud van Eyndhouts opgroeide.

Ook is er op de Arleniusdag prachtige muziek over taal van het Ampzing Genootschap uit Haarlem. Daarnaast zijn er diverse taalkraampjes, onder andere van de heemkundekringen uit Aarle-Rixtel, Lieshout, Beek en Donk en Gemert. En er zijn kramen met Italiaanse producten. Tussen de optredens door worden er ook Italiaanse hapjes geserveerd.

De Arleniusdag, die een jaarlijkse traditie moet worden, wordt op 31 januari gehouden van 15.00 uur tot 18.00 uur in het Dorpshuis in Lieshout (gemeente Laarbeek), met aansluitend een Italiaans buffet, met speciaal voor deze dag 'pizzastreuf'. De entree voor alleen de lezingen bedraagt 10 euro. Wie ook wil deelnemen aan het afsluitende buffet, betaalt 10 euro meer. Inschrijven kan tot 15 januari via de Stichting Brabants Dialectenfestival, t.a.v. Jeanny Franssen, Dorpsstraat 75, 5737 GB Lieshout, of per mail: gafranssen@onsbrabant.nl

BELANGRIJKE DATA IN 2015

Vergaderschema Brabants Heem 2015

Donderdag 15 januari: Bestuursvergadering
Zaterdag 21 februari: Heidag
Donderdag 19 maart: Bestuursvergadering
Donderdag 23 april: Bestuursvergadering
Donderdag 23 april: Raad van Aangeslotenen
Donderdag 18 juni: Bestuursvergadering
Donderdag 20 augustus: Bestuursvergadering
Donderdag 15 oktober: Bestuursvergadering
Donderdag 26 november: Bestuursvergadering
Donderdag 26 november: Raad van Aangeslotenen

Regiovergaderingen:

Regio 1: woensdag 25 februari in Sprundel
Regio 2/3: donderdag 9 april in Geertruidenberg
Regio 4: dinsdag 24 maart in Tilburg
Regio 5: dinsdag 10 maart in Hilvarenbeek
Regio 7: dinsdag 24 maart in 's-Hertogenbosch
Regio 9: woensdag 18 maart in Zeeland
Regio 10: dinsdag 17 maart in Nuenen

Ander belangrijke activiteiten:

Zaterdag 20 december tot 7 januari:
Driekoningen totaalprogramma in
Tilburg
Zaterdag 31 januari: Arleniusdag in
Lieshout

Jubilea kringen:

01-01-2015:	Hkk de Drie Heerlijkheden (Zundert)	50 jaar
01-04-2015:	Hkk D'n Nyen Aenwas van Nassau (Dinteloord)	25 jaar
03-04-2015:	Hkk Paulus van Daesdonck (Nieuw-Ginneken)	40 jaar
21-06-2015:	Hkk De Wilhelmiet (Huijbergen)	50 jaar
16-10-2015:	Stg Heemcentrum 't Schoor (Udenhout)	25 jaar
19-11-2015:	Hkk Vladerack (Geffen)	40 jaar

ZILVEREN HEEMQUIZ VOOR BROEDER CHRISTOFOOR UIT OUDENBOSCH

Eén van de teams luistert naar de volgende vraag

WOUW – Heemkundige kring Broeder Christofoor uit Oudenbosch heeft de 25ste editie van de regionale heemquiz in West-Brabant gewonnen. Dat gebeurde in cultureel centrum De Geerhoek in Wouw waar zestien ploegen van kringen uit West 1 en 2/3 met een team van acht personen streeden om de winst. De opening werd verricht door Henk Hellegers, voorzitter van Brabants Heem, maar Wouwnaar van geboorte. In dat dorp, woont nog een deel van zijn familie. Hij riep andere regio's van Brabants Heem op

om ook zo'n evenement op touw te zetten. „Dat kan alleen de band tussen kringen versterken en het is goed voor de sociale contacten“, vond Henk Hellegers.

Een zaal vol quizteams, met op de voorgrond de ploeg uit Roosendaal

Voorzitter André Dingemans van heemkundekring De Vierschaer liet weten dat de Wouwse kring had gekozen voor een nieuwe wisseltrofee: een tril-tandcultivatortand op een voet. Daar stonden de winnaars van de afgelopen 24 jaar al in gegraveerd en er is ruimte voor nog minstens 26 winnaars. Om die in de wacht te slepen moesten de deelnemende teams aan de slag met acht theorierondes en vijf doe-vragen. In elke ronde waren er vragen over criminelen, pauzen, heraldiek, de Eerste Wereldoorlog, insecten, kerken met een nieuwe bestemming, fabeldieren, het eerste jaar van de regionale quiz (1990), alledaagse dingen en volksliederen. Niet altijd waren de vragen even simpel en dat leidde wel tot wat gemopper onder de deelnemende ploegen die de quiz als ‘behoorlijk moeilijk’ onderschreven.

Doeopdrachten

Bij de vier doe-opdrachten was het de bedoeling dat schilders aan hun werken werden gekoppeld, beelden werden herkend, cryptogrammen werden opgelost, een A4 zodanig werd verknipt dat er iemand doorheen kon en een plaat moest ingekleurd worden.

Quizmaster Willem-Jan Joachems van Omroep Brabant, tevens lid van de Wouwse kring, presenteerde de vragen die op het scherm werden ondersteund met beelden en geluidsfragmenten.

Na elke ronde ging de jury aan de slag om de punten toe te kennen en door regelmatig een tussenstand te geven, bleef de spanning in de zaal voelbaar. Veel tijd gunden de deelnemers zichzelf niet, want de doe-vragen eisten ondertussen alle aandacht op. Pas kort na elf uur kon de eindstand bekendgemaakt worden.

Uitslag

Toen bleek dat heemkundige kring Broeder Christoffoor uit Oudenbosch, net als twee jaar eerder, gewonnen had. De Oudenbosche ploeg behaalde 90 punten. Twee punten meer dan De Heerlijkheid Nispen met 88 punten. Nieuweling, De Wilhelmië uit Huijbergen, werd met 85 punten een goede derde.

4. Paulus van Daesdonck (Ulvenhout) 83 punten. 5. Engelbert van Nassau (Breda) 83 pnt. 6. De Honderd Hoeven (Hoeven) 82 pnt. 7. Jan uten Houte (Etten-Leur) 78 pnt. 8. De Vrijheijt van Rosendale (Roosendaal) 76 pnt. 9. Die Overdraghe (Klundert) 73 pnt. 10. Stichting Hooghe Heerlickheyt (Wernhout), 72 pnt. 11. De Steenen Kamer (Steenbergen) 71 pnt. 12. Nyen Aen-

Het team uit Nispen aan de slag met een doe-vraag

Het winnende team van heemkundige kring Broeder Christoffoor uit Oudenbosch. Op de achtergrond voorzitter Jan Bedaf die zojuist de nieuwe trofee in ontvangst heeft genomen

was van Nassau (Dinteloord) 71 pnt. 13. Fijnaart en Heijningen 66 pnt. 14. Ambachtsheerlijkheid Nieuw-Vossemeer 66 pnt. 15. De Drie Heerlijkheden (Zundert) 65 pnt. 16. Den Lande van Zegge (Zegge) 62 pnt.

'BERGEN BETROKKEN' OVER DE EERSTE WERELDOORLOG

BERGEN OP ZOOM – 'Bergen Betrokken' is de titel van een boek dat onlangs in Bergen op Zoom verscheen. De ondertitel is iets langer, maar zegt des te meer over de inhoud van het boek: **'Over de korte tijd dat Bergen op Zoom in oktober 1914 betrokken was bij het drama van de Belgische vluchtelingen en de lange geschiedenissen die zich hierna ontwikkelden'.**

De Geschiedkundige Kring van Stad en Land van Bergen op Zoom levert met dit boek een bijdrage aan de herdenking van het begin van de Eerste Wereldoorlog, nu 100 jaar geleden.

„Niet omdat wij de pretentie zouden hebben om grote verhalen toe te kunnen voegen

De band van het nieuwe Bergse boek

Burgemeester Frank Petter van Bergen op Zoom krijgt in de Hofzaal van het Markiezenhof het eerste exemplaar van voorzitter Joost de Graauw

aan de stortvloed van zeer hoogstaande publicaties die dezer dagen verschijnen, maar wel omdat wij wel met u willen inzoomen op de kleine verhalen: niet de wereldschokkende gebeurtenissen van de internationale geschiedenisboeken krijgen in dit boek aandacht, maar het wel en wee in het leven van vele individuen, welke voorvallen grote gevolgen met zich hebben meegebracht. Natuurlijk, de Eerste Wereldoorlog heeft de loop van de wereldgeschiedenis veranderd, maar ook de geschiedenissen van particulie-

re families en kleine samenlevingen”, zegt het bestuur van de Bergse kring. Honderd jaar na dato konden nog verhalen naar boven worden gehaald door research in openbare archieven en in privé-archieven. Ook wisten inmiddels bejaarde kleinkinderen zich nog de verhalen van hun grootouders te herinneren. De bijzondere dagen en weken die de stad en ommelanden in oktober 1914 beleefden, worden dankzij deze bijdragen levendig en heel persoonlijk in herinnering gebracht. Ook valt in het boek te lezen welke betrekkingen dit tot op de dag van vandaag hebben teweeggebracht. Zo raakte Bergen op Zoom dus betrokken bij de Belgen en de Belgen bij Bergen.

Het boek 'Bergen betrokken' is een zogenaamd geschenkboek voor de meer dan 1200 leden van de Geschiedkundige Kring. Meer informatie: www.geschiedkundigekring-boz.nl.

IN BRABANT GEEFT GRATIS DVD AAN NIEUWE ABONNEES

's-HERTOGENBOSCH - Brabants Heem en Erfgoed Brabant hebben een interessante aanbieding: wanneer u nu een abonnement neemt op *In Brabant*, hét tijdschrift over de geschiedenis van Noord-Brabant, ontvangt u als welkomstgeschenk de dvd van de nieuwe tv-serie 'De Canon van Lammers'. Op deze dvd staan de tien afleveringen (in totaal maar liefst 4,5 uur!) van Frank Lam-

Frank Lammers als Romein in de serie 'De Canon van Lammers'

mers' speurtocht door de Brabantse geschiedenis. Frank bezoekt hierin alle windstreken, in het Nederlandse en in het Belgische deel van het oude hertogdom en ontmoet ter plekke bijzondere personen die hem meer vertellen over de unieke historie van Brabant. De Canon van Lammers is een coproductie van Erfgoed Brabant en Omroep Brabant en is op dit moment op tv te zien.

In Brabant – tijdschrift voor Brabants heem en erfgoed - biedt iedereen die geïnteresseerd is in de geschiedenis van Brabant een podium om zijn of haar artikelen te publiceren, of het nu enthousiaste amateurs zijn of beroepsmatige onderzoekers. Ook zet In Brabant in de rubriek 'Hart van Brabant' regelmatig een heemkundekring in het zonnetje en komen de lokale heemkundige periodieken aan bod in 'Uit de kringen'. Het tijdschrift is een blad van én voor de Brabantse heemkundigen. Leden van bij Brabants Heem aangesloten kringen bovendien korting wanneer zij een abonnement op In Brabant nemen; zij betalen dan voor een jaargang van vier nummers (in totaal 360 pagina's aan woord en beeld!) geen € 22,50, maar slechts € 20,-.

Bent u nieuwsgierig naar een abonnement op In Brabant en ontvangt u graag de dvd van De Canon van Lammers als welkomstgeschenk? Neem dan contact op met Erfgoed Brabant via tel. 073 615 62 62 of info@erfgoedbrabant.nl o.v.v. 'dvd-actie In Brabant'. Of kijk voor meer informatie op www.erfgoedbrabant.nl.

Bent u al abonnee van In Brabant? Niet getreurd! Wanneer u iemand anders een abonnement cadeau geeft, ontvangt u zelf alsnog de dvd van De Canon van Lammers.

AANGEBODEN AAN COLLEGAKRINGEN

WOUW – Deze keer weer een aantal zaken die voor heemkundige of geschiedkundige kringen mogelijk interessant zijn. Na de bedstee van de kring Fijnaart en Heijningen nu zeven werktuigen die deze kring aanbiedt. Wie interesse heeft kan contact opnemen met voorzitter Jan Dierks. Het gaat om een riet- of maïssnijder en een machine om ijzeren banden te maken, die om houten wielen aangebracht werden. Verder een zakkenlichter, een doos met losse lampjes met bedrading en een honingslinger. Tenslotte nog een waswinger en een kafmolen. *Op bijgaande foto's kunt u zien waar het om gaat.*

Een riet- of maïssnijder

De machine om ijzeren banden te maken

Een bak met lampjes

Een zakkenlichter

Een honingslinger

Een waswringer

Een kafmolen

Hebt u als kring iets waar u zelf niets mee doet, maar dat een andere kring mogelijk kan gebruiken, laat het ons dan weten. Liefst met een foto natuurlijk.

U kunt mailen naar martel6@hetnet.nl.

INLEVEREN KOPIJ 'DE KOERIER' IN 2015

In 2015 verschijnt de Koerier weer vier maal. Als u iets in één van deze tijdschriften wilt hebben, kunt u de kopij opsturen of mailen. Houd u zich wel aan de inleverdata, want anders heb u kans dat de tekst reeds naar de drukker is.

Ongeveer drie weken na de inleverdata ligt het tijdschrift bij de kringen op de deurmat en wordt de digitale versie verzonden naar de secretariaten en op de website geplaatst.

De inleverdata in 2015 zijn: 2 maart, 1 juni, 24 augustus en 9 november.

EEN DRIEKONINGEN TOTAALPROGRAMMA

TILBURG - Vrijdag 24 oktober vond dankzij de Werkgroep 3KZ Midden Brabant in samenwerking met nationale en internationale erfgoedinstellingen een bijzonder geslaagd Internationaal Congres plaats: Driekoningen, hier en elders in Europa. De eerste keer dat in Europa zo'n initiatief werd genomen op het gebied van immaterieel erfgoed.

Meer dan honderd belangstellenden, onder wie de burgemeesters van Tilburg en Goirle waren te gast in de raadszaal van het gemeentehuis in Tilburg.

Tijdens het ochtendprogramma kwamen de geschiedenis, achtergrond en de betekenis van Driekoningen en de Driekoningentradities aan bod. Gerenommeerde sprekers uit België, Duitsland, Wallonië, Nederland en Spanje informeerden en soms ook amuseerden de toehoorders met verhalen, filmpjes en foto's.

In het middagprogramma was het woord 'aan de praktijkvloer' van zowel Nederland als België. Een succesvol congres dat werd afgesloten met het ondertekenen van de intentieverklaring dat de (inter)nationale partners elkaar zullen ondersteunen bij het in stand houden van de Driekoningentradities.

Traditie

De traditie Driekoningenzingen is een van de oorspronkelijke autochtone tradities en is in 2012 op de Nationale Inventaris Immaterieel Erfgoed geplaatst. Een plaats op die lijst is niet vrijblijvend. Niet voor de aanvragers en ook niet voor de betrokken gemeenten. Dit betekent dan ook dat de Werkgroep 3KZ Midden Brabant hard aan de weg timmert.

Enthousiaste kinderen tijdens het Driekoningenzingen (foto Paul Spapens)

Enige reputatie is er al opgebouwd, bijvoorbeeld door de organisatie van het Driekoningenzingen in de wijken van Tilburg en de omliggende dorpen. Daarnaast is er het 'Driekoningen in Koor' waarbij gerenommeerde koren zingen voor een vakjury en daarnaast zingen in de kapel in Goirle.

Dit jaar heeft de Werkgroep 3KZ Midden Brabant een volgende

stap genomen door het inrichten van een Driekoningen Totaalprogramma. Tilburg heeft naast de bekende activiteiten een aanbod van vele en veelal gratis activiteiten. De omliggende dorpen en hun heemkundekringen kunnen hierbij aansluiten of de activiteiten als voorbeeld gebruiken.

Het oefenen als koning met kleren uit de verkleedkist en de lampion en kroon die mee naar huis genomen mogen worden, de gratis PPT met de Drie Koningen in de Kunst en een lesbrief zijn slechts twee voorbeelden.

Ook een excursie naar de tentoonstelling van 'Die Drei Heiligen Könige' in Keulen staat op het programma.

Zonder samenwerking met de diverse instellingen zoals Bibliotheek Midden Brabant en enthousiaste heemkundekringleden of cultureel werkers lukt het levend houden van een traditie echter niet. Ook niet zonder een plan van aanpak en een gedegen visie op basis waarvan men de volgende jaren verder wil.

Het Driekoningen Totaalprogramma

In de kerstvakantie van 20 december 2014 tot en met 7 januari 2015 biedt de Werkgroep 3KZ Midden Brabant een gratis Driekoningen Totaalprogramma voor Tilburg aan. Op het programma staat onder meer:

- Driekoningen te kijk. Een expositie in de bibliotheek aan het Koningsplein en de Kennismakerij Spoorzone.
- Driekoningen oefenen met kroon en lampion die je mee naar huis mag nemen. Dit is op 3 januari in de bibliotheek aan het Koningsplein.
- Driekoningen zingen in de Wijk op 6 januari op diverse locaties.
- Driekoningen in Koor op 6 januari: diverse koren zingen voor een vakjury in de Mariakerk in Tilburg Noord.
- Driekoningen keuvelen na op 7 januari; een luister- en leesgroep in de bibliotheek aan het Koningsplein.
- Driekoningen gescand, PPT Driekoningen in de Kunst in de bibliotheek aan het Koningsplein en de Kennismakerij Spoorzone.
- Driekoningen op pad naar de tentoonstelling in Keulen
- Driekoningen op de foto.

Ook zijn er activiteiten waar men op eigen initiatief aan kan deelnemen waaronder het ophangen van een kleurplaat voor het raam. Ook kan men informatiemateriaal opvragen

In de kunst komen de drie koningen regelmatig terug, zoals op dit drieluk van Jan Cornelisz van Oostsanen uit 1517

en bijvoorbeeld een Doe-het-zelf-handleiding voor het maken van een lampion, kleren of kroon downloaden.

Meer informatie

Alle informatie is te vinden bij de Heemkundekring Tilborch via de website: <http://www.heemkundekringtilburg.nl/tilburg-totaalprogramma.html>.

PIETER VAN VOLLENHOVEN OPENDE AARLESE HOEVE

BEST - Pieter van Vollenhoven heeft op 12 november de gerestaureerde stal uit 1263 van de Aarlese Hoeve aan de Oirschotseweg in Best officieel in gebruik genomen. Hij deed dat door het onthullen van het schildje 'Rijksmonument' op de buitengevel.

In opdracht van de familie Scheepers en met medewerking van een groot aantal instanties werd de stal uit 1263 opgeknapt. Burgemeester Anton van Aert wees op de prima samenwerking tussen de overheidsinstanties bij het tot stand komen van het project. „De familie Scheepers wilde graag meewerken aan de restauratie. Nu wordt de historie bewaard en dat wordt gecombineerd met het functionele gebruik als kalverenstal.“

Pieter van Vollenhoven wees op het feit dat 'de motor achter de restauratie' niet aanwezig was. Hij doelde met zijn opmerking op William van Herk, de ambtenaar van de gemeente, die de historie van de stal op het spoor kwam. Die overleed voor de restauratie begon, maar zijn echtgenote en kinderen waren wel bij de opening aanwezig.

Van Vollenhoven was in Best aanwezig als voorzitter van het Nationaal Restauratiefonds. Door het restauratiefonds en de open monumentendag zijn het publiek en de overheid anders tegen monumenten aan gaan kijken. Cultuurhistoricus Dick Zweers ging na de openingshandeling kort in op de historie van de boerderij.

Prof. Mr. Pieter van Vollenhoven tijdens zijn woordje bij de heropening van de Aarlese hoeve (Foto Michiel Wasmus)

Educatie

Harry van Vroenhoven, voorzitter van heemkundekring 'Dye van Best', schetste de educatieve waarde van de Aarlese Hoeve, ook wel Armenhoef genoemd. „De heemkundekring nam het initiatief om

samen met de gemeente de lokale en regionale bevolking te betrekken bij de restauratie en bij de informatie-uitwisseling met betrekking tot deze boerderij. De bevolking van Best en de inwoners van Het Groene Woud worden via dit educatieve project geïnformeerd en betrokken zodat er draagvlak voor het behoud van de boerderij in de toekomst zal blijven bestaan.

*De gerestaureerde kap van de Aarlese Hoeve
(Foto Ruud van Nooijen)*

Wij hebben onder de naam Projectgroep De Aarlese Hoeve een projectvoorstel gemaakt. Maar zonder geld kom je niet ver. De projectgroep heeft een bijdrage gekregen van Het Groene Woud, subsidie van het Prins Bernhard Cultuurfonds en Erfgoed Brabant plus bijdragen van de drie initiatiefnemers van de projectgroep”, vertelde hij.

Hij wees verder op diverse projecten waar aan gewerkt wordt. De boerderij is te bezichtigen op de open monumentendag en voor groepen op afspraak. In de boerderij komt een informatiehoek met foto's en tekeningen, maar dat onderdeel moet nog uitgewerkt worden. In de tweede helft van 2015 komt er een boek uit met daarin de geschiedenis van de huidige bewoners en hun relatie met de boerderij, maar ook een bouwhistorische beschrijving, archeologische waarnemingen en bevindingen, kaartmateriaal, historische afbeeldingen en dateerbare objecten.

DE RAAD VAN AANGESLOTENEN KOMT MET VOORSTELLEN

OIRSCHOT - Donderdag 20 november kwam de Raad van Aangeslotenen weer bijeen in Oirschot. Tijdens de bijeenkomst werden er enkele voorstellen gedaan voor activiteiten in de toekomst. Zaken die leven binnen de kringen en ideeën om cursussen op te zetten.

Hieronder een kort overzicht van de zaken die aan de orde kwamen en die zeker een vervolg krijgen in de vorm van een uitgewerkte cursus of een verder onderzoek tijdens de regiovergaderingen van de zeven regio's die Brabants Heem kent.

Cursus bestemmingsplannen

Er is een duidelijke behoefte aan een korte cursus over gemeentelijke bestemmingsplannen en vooral de rol die heemkundige en geschiedkundige kringen hierin kunnen en mogen spelen.

Een willekeurig bestemmingsplan als voorbeeld

Erfgoed Brabant overleggen of daar iets aan gedaan kan worden. Mogelijk dat dit resulteert in een cursus op niet al te lange termijn of twee cursussen in zowel Oost- als West-Brabant.

Kadastergegevens via Haza; nu via Aezel

Verschillende heemkundekringen werken met het programma Haza om kadastergegevens van hun gebied in de computer in te voeren en om daar gegevens in te verwerken.

22

Tijdens de Raad van Aangeslotenen werd geklaagd over het feit dat dit programma niet ondersteund wordt door de nieuwste versies van Windows en dat het programma gebruikersonvriendelijk zou zijn.

Er werd gewezen op een programma dat in Limburg wordt gebruikt en dat een Open Source Programma is, dus gratis te gebruiken. Op internet staat te lezen: „Het Euregionaal Historisch Centrum Sittard-Geleen is de trekker van het Aezel project, een project dat uitgaat van het idee dat mensen twee zaken interessant vinden als het over geschiedenis gaat: hun familie en hun huis, wijk, dorp of stad. Het doel van het project is om bewoners- en bewoningsgeschiedenis in kaart te brengen en via internet toegankelijk te maken.

Door te ontsluiten via kadastrakaarten worden historische gegevens, films, museale objecten, foto's en geluiden in een grote database gezet die maandelijks verder gevuld raakt met duizenden extra feiten en koppelingen daartussen. Het project is een samenwerking tussen meerdere heemkundeverenigingen, archieven en musea in Limburg en onderdeel van het bitbook van VIA2018.”

Sommige gemeenten gaan altijd te rade bij heemkundekringen in hun gebied. Andere gemeenten houden die kringen het liefst buiten de plannen, bang dat ze zijn dat er historisch waardevolle zaken opduiken die de plannen in de war kunnen schoppen.

Vandaar de vraag naar een cursus om duidelijkheid te scheppen in de soms wat schimmige wereld van gemeentelijke bestemmingsplannen. Brabants Heem gaat met

Het beeldscherm van het Aezel-project

Ook voor Brabantse kringen zou dit een uitkomst kunnen bieden. Verschillende kringen besloten om de informatie op te zoeken en om contact te leggen met de organisatie die achter het project zit. Dat wordt ondersteund door vrijwilligers, dus het antwoord kan even op zich laten wachten. Meer informatie is te vinden op www.aezelprojek.nl.

DVD over heemkunde?

Tijdens de bijeenkomst van 20 november kwam de vraag naar een DVD met daarop de beantwoording van de vraag 'Wat is heemkunde'. Een dergelijke DVD zou gebruikt kunnen worden bij presentaties, braderieën, in de bibliotheek en bij de plaatselijke VVV. Verschillende aanwezigen vonden dit een mooie taak voor Brabants Heem!

Behalve het algemene gedeelte zouden heemkundekringen aan de presentatie een eigen stukje toe kunnen voegen over hun plaatselijke activiteiten. Brabants Heem zal hierover contact zoeken met Erfgoed Brabant. Daar werkt ook onze consultant Jurgen Pigmans die onlangs veel ervaring opdeed met het fenomeen film en dvd tijdens de opnames van 'De Canon van Lammers'. Mogelijk dat hij suggesties heeft om dit idee te verwezenlijken. In de komende regiovergaderingen zal geïnventariseerd worden of dit plan ook aanslaat bij de vele niet aanwezige kringen tijdens de Raad van Aangeslotenen.

Het papieren exemplaar moet een DVD worden

Digitaliseringsproject loopt vertraging op

Het digitaliseringsproject OSCR heeft opnieuw vertraging opgelopen. Op dit moment is er een testfase aan de gang met enkele kringen die al in een vroeg stadium met het project van start gegaan zijn. Als die testen positief uitvallen, kan het project verder uitgerold worden.

Tijdens de Raad van Aangeslotenen zou Chris Kremers vertellen over de mogelijkheden van digitaal erfgoed, maar ook over de vorderingen van het project. Wegens ziekte kon dit deel van het programma niet doorgaan en ook de beide consultants van Erfgoed Brabant Heem konden niets over de vorderingen vertellen.

De vraag wat uiteindelijk de kosten worden voor de heemkundekringen kon opnieuw niet beantwoord worden. Met name voor kleine kringen is die bijdrage een blok aan het been, omdat zij weinig of geen inkomsten hebben en een maandelijkse bijdrage van 25 euro, zoals dat in het verleden al eens is genoemd, al te veel is.

Interessante websites met betrekking tot taal en dialect

Jos Swanenberg was bij de Raad van Aangeslotenen aanwezig en wees op enkele interessante websites met betrekking tot taal en dialect. Hij houdt sinds maart een digitale enquête over dialectkennis en dialectgebruik. Op dit moment doen hier bijna 1200 Brabanders aan mee, maar dat aantal mag gerust toenemen. De vragenlijsten staan telkens twee maanden lang op www.hetverhaalvanhetbrabants.nl.

De eerste resultaten zijn te vinden in artikeltjes in het tijdschrift Brabants (www.stichtingbrabants.nl) en op blogs op de website www.thuisinbrabant.nl.

„Iedereen kan en mag meedoen aan deze enquête, je hoeft er geen dialectkenners of specialisten voor te zijn”, geeft Jos aan. De Brabantse dialectwoordenboeken worden gedigitaliseerd voor een project van Nicoline van der Sijs van het Meertens Instituut. Dat wordt de elektronische woordenbank van Nederlandse dialecten. Het doel is een database van dialectwoorden in Nederland samen te stellen die gratis toegankelijk wordt in 2015. Het eindresultaat zal lijken op www.etymologiebank.nl en www.inl.nl. Daar is informatie te vinden door rechtsboven op de pagina aan te geven wat je wilt zoeken in de Taalbank Nederlands. Je zoekt dan in woordenboeken van het Nederlands van de vroege Middeleeuwen tot heden.

BOEK OVER WEST-BRABANTSE GILDEN

RAAMSDONK - Het bestuur van de Kring van schuttersgilden in Baronie en Markiezaat is bezig met een boek en een onderwijsproject. Een belangrijk deel hiervan zal gaan over ‘De schuttersgilden in vier vestingsteden’. De vier vestingsteden zijn Bergen op Zoom, Breda, Geertruidenberg en Heusden. (Breda en Bergen op Zoom zijn Brabantse steden en in de loop der eeuwen uitgegroeid, Geertruidenberg en Heusden hebben lange tijd tot Holland behoord en zijn kleinschalig gebleven.)

Het bestuur wil een duidelijker beeld verkrijgen van de historie van de schuttersgilden in dit westelijk gedeelte van de huidige provincie Noord-Brabant. Daarbij komen verschillende situaties aan de orde: de verhoudingen katholiek-protestant, garnizoensstad-gilden, patriotten-gilden, vestingstad-om-

liggende dorpen, het functioneren van de gilden in verleden en heden en toekomst.

Daarnaast wil de kring initiatieven stimuleren tot het heroprichten van gilden. Bij de Noordbrabantse Federatie van Schuttersgilden zijn momenteel ruim 200 schuttersgilden aangesloten, verdeeld over zes

kringen. De Kring Baronie en Markiezaat telt zestien gilden en dat is vergeleken met de overige kringen weinig.

Uit historische gegevens blijkt dat in het westelijk gedeelte van de provincie een veel groter aantal gilden bestaan heeft. Deze cultuur is in het midden en oosten van de provincie meer ingebed in de samenleving dan in het westelijk deel.

Tenslotte wil de kring informatie verwerven over deze tak van cultureel erfgoed als basis voor het onderwijs aan de jeugd.

„Dit is het tweede gedeelte van het onderzoek, maar onlosmakelijk verbonden met de vorige twee opties. Het onderwijsproject kan de historie tot leven brengen, functioneel zijn binnen het onderwijs over cultureel erfgoed, maatschappelijke vorming en levensbeschouwing”, zegt het kringbestuur.

Vooronderzoek

Na overleg met medewerkers van Erfgoed Brabant en met professor Arnout-Jan Bijsterveld van de Universiteit van Tilburg is ruim een jaar geleden aan historica Ottie Thiers de opdracht gegeven een vooronderzoek te verrichten. Hieruit zou moeten blijken of het reëel is een dergelijk boek te gaan samenstellen. Dit vooronderzoek is in augustus jl. afgesloten.

Ottie Thiers zegt in haar eindnotitie: „Schuttersgilden ontstonden in de late middeleeuwen als gezelschappen van eerbare burgers die zich oefenden in de wapenen, zo nodig de orde bewaarden en de eer en de vrijheid van de stad verdedigden en symboliseerden. Vaak hadden zij enige politieke invloed en altijd was er een band met de kerk. Stadslegertjes zijn de schuttersgilden al lang niet meer, maar ze bestaan nog steeds: het zijn de oudste verenigingen die we kennen. In Noord-Brabant zijn ze talrijk, net als in Vlaanderen en Limburg. In de Hollandse provincies kent men ze vrijwel alleen nog van de schuttersportretten in musea. De samenleving is in ruim zeshonderd jaar zo sterk veranderd dat het eigenlijk een wonder is dat er nog schuttersgilden bestaan. Dat kan alleen dankzij een groot aanpassingsvermogen. Schuttersgilden wisten hun kernwaarden ‘broederschap, eer en traditie’ in veranderende tijden op nieuwe manieren vorm te geven, maar dat lukte lang niet altijd, en zeker niet overall. Vandaag de dag staan zij opnieuw voor de vraag hoe in te spelen op veranderingen in de samenleving. Inzicht in het verleden kan helpen bij het vinden van nieuwe wegen naar de toekomst, zodat zij een samenbindende functie kunnen blijven vervullen in de plaatselijke gemeenschappen.”

Opzet boek

Dan volgt een opzet voor het boek, waarin de dynamiek en het aanpassingsvermogen van de schuttersgilden centraal staan. Ottie Thiers vindt het zeer

de moeite om deze studie uit te voeren. Er is veel archiefmateriaal en literatuur beschikbaar.

In het verdere overleg van Ottie Thiers met de SAT-commissie is echter een nieuwe dimensie aan deze studie toegevoegd: het leggen van een verbinding met de historie van alle schuttersgilden, die in het westelijk gedeelte van Noord-Brabant bestaan of in de loop der tijd bestaan hebben. Dat wil zeggen, geen uitpuittend onderzoek in elk dorp of stad, maar een heemkundige documentatie van de historische gegevens, samengebundeld op twee of drie pagina's per plaats inclusief één of enkele foto's. Hiermee beoogt de commissie het onderzoek een breder draagvlak te geven, ook gelet op mogelijke initiatieven in de toekomst.

Voor dit gedeelte van deze studie zoekt de West-Brabantse kring de hulp van de besturen van heemkundekringen. Het gaat nu om het principe: mogen wij op uw medewerking rekenen. Voor ons is op dit moment deze intentieverklaring belangrijk. Op basis daarvan wil de kring subsidieverzoeken gaan indienen. Reageren kan bij Harrie Muskens, Lange Broekstraat 2, 4944 XJ Raamsdonk, 0162-512760, h.muskens@hetnet.nl.

HET LEVEN IN ...

26

HELMOND/VALKENSWAARD – In Helmond en Valkenswaard verschijnt op dit moment maandelijks een tijdschrift met als titel 'Het leven in Helmond' en 'Het leven in Valkenswaard'. Elke maand staat het blad, dat in vierkleurendruk wordt uitgevoerd, in het teken van een thema.

In Helmond komen thema's aan de orde als 'Anderhalve eeuw leven langs 'De Knaal'', 'Agge mar leut het! Kermis en carnaval in Helmond', 'De klant is koning. De middenstand in Helmond' en 'Eten en drinken. Over horeca, petazzie, vástfréters en nog meer'. In Helmond zullen zestien nummers verschijnen, zoals het er nu naar uit ziet. De nummers worden geschreven en van afbeeldingen voorzien in samenwerking met heemkundekring 'Helmont'.

In Valkenswaard heeft de uitgever zich verzekerd van de medewerking van leden van de heemkundekring 'Weerderheem'. Hier zijn zeventien nummers

gepland allemaal rondom een centraal thema. Inmiddels verschenen onder meer *'Valkenswaard in oorlogstijd'*, *'Zorg in Valkenswaard'*, *'Sport in Valkenswaard'* en *'Ontspanning en vermaak'*. De bedoeling is dat de losse exemplaren opgeborgen worden in een verzamelbox.

De boekwerkjes worden uitgegeven in samenwerking met uitgeverij Optima uit Vianen. Uitgever Hans Uijtdewilligen, van oorsprong een West-Brabander, zegt over de serie: „Ik geef al een aantal jaren de serie Het leven in... uit. In deze serie wordt het cultureel erfgoed van een gemeente belicht. Uitgangspunt is de geschiedenis vanaf 150 tot 160 jaar geleden tot nu. Zeg maar vanaf de industriële revolutie, uitvinding van de fotografie tot heden. Deze thema's worden in een magazine ondergebracht. Ieder magazine heeft een omvang van 28 pagina's inclusief de omslag. Thema's kunnen onder andere zijn: De Middenstand, Het geloof, Onderwijs, Werken en wonen, Industrie, Carnaval, Sport, Transport, Cultuur, Monumenten, Oorlog en bevrijding, Dialect, Zorg en Welzijn, etc. De serie wordt uitgegeven in samenwerking met de heemkundekring of historische vereniging in de plaats waar het om gaat. Het financiële risico ligt bij uitgeverij Optima.”

Het concept van het blad is om mensen die nooit naar een stedelijk museum gaan of geen lid zijn van een heemkundekring toch te interesseren voor het cultureel erfgoed van hun gemeente. De heemkundekringen die meewerken, zorgen alleen voor de inhoud, terwijl de uitgeverij de rest voor haar rekening neemt. De bedoeling is dat het blad een ruime verspreiding krijgt en de verkoopprijs van € 4,95 moet daar aan bijdragen.

Overigens is het niet altijd nodig dat het magazine voor één stad of gemeente wordt uitgegeven. Er is ook de mogelijkheid om met meerdere kleinere gemeentes of dorpen tot een uitgave te komen.

Wie meer wil weten over de uitgaven of kringen en archieven die interesse hebben om mee te werken aan een dergelijke reeks, kunnen contact opnemen met uitgeverij Optima, Stalstraat 1, 4132 VD Vianen of via de mail hans.ujtdewilligen@uitgeverij-optima.nl. De uitgeverij is ook telefonisch te bereiken op 0347 371 829 of 06 2425 4868.

UIT DE MEDIA

KLOMPENFABRIEK VERPLAATST NAAR BOERENBONDSMUSEUM

GEMERT – Het klompenfabriekje Van Vlerken uit Mierlo heeft een plaats gekregen in het Boerenbondsmuseum in Gemert. Wiljan van Vlerken stopte in 2011 met de fabriek die sinds 1904 in bedrijf was. Hij hield op omdat hij geen opvolger had.

Klompenmakers in vroeger tijd. Jan van Vlerken ging op een modernere manier te werk

De fabriek in Mierlo werd afgebroken om plaats te maken voor nieuwbouw. Wiljan van Vlerken probeerde een museum op te zetten, maar kreeg de financiën niet rond. Hij huurde een loods op het industrieterrein in Mierlo en daar bouwde hij zijn carrière af door nog wat klompen te produceren maar vooral met het verzorgen van excursies.

Nu is het bedrijf verplaatst naar het Boerenbondsmuseum waar een speciale loods gebouwd werd. Het is niet de bedoeling om er op grote schaal klompen te maken. „Het is

vooral cultureel erfgoed dat behouden moet blijven. Over de hele wereld weten ze misschien niet waar Nederland ligt, maar wel dat ze er klompen maken”, zegt Van Vlerken.

Hij gaat in het nieuwe gebouw ook mensen opleiden. Hij is dik tevreden over de stap die nu genomen is, want wat hem in Mierlo niet lukte, komt hier tot zijn recht. Alle machines van het bedrijf in Mierlo zijn inmiddels naar Gemert overgebracht en na het overlijden van Wiljan worden ze eigendom van het Boerenbondsmuseum.

• *Bron: Eindhovens Dagblad, 27 augustus 2014 (Mieke Bon)*

LEGERKAMP BIJ OIRSCHOT HERLEEFD

OOSTELBEERS – Tussen Oostelbeers en het landgoed 's-Heerenvijvers in Oirschot lag in de jaren 1831-1834 een groot legerkamp. In de zomermaanden waren daar twaalfduizend Nederlandse militairen en ondersteuners in tenten gelegerd.

Na de Tiendaagse Veldtocht bleven deze troepen tijdens de Belgische onafhankelijkheidsstrijd nog tientallen jaren onder de wapenen. In de winter-

maanden werden de militairen in Oirschot en omliggende dorpen ingekwartierd bij particulieren. Dat had natuurlijk een enorme impact op de regio, want ineens waren er meer militairen dan inwoners in de dorpen.

Het Kapittel van Oirschot heeft nu het legerkamp tot onderwerp van een nieuw project gemaakt. Er is samenwerking gezocht met de heemkundeverenigingen 'De Heerlijkheid Oirschot', 'De Beerschen Aard', 'De Hooge Dorpen' (Vessem) en museum 'De Vier Quartieren' (Oirschot). Defensie en de gemeente Oirschot ondersteunen het initiatief om het kamp in woord en beeld vast te leggen.

Een schrijversteam onder leiding van Nicoline van Tigelen gaat aan de slag om de geschiedenis op te tekenen. Vandaar dat gezocht wordt naar mensen die verhalen kunnen vertellen of die spullen uit het kamp (tijdelijk) beschikbaar willen stellen.

Zo iemand is hobbyist Toon Verspaandonk die 25 jaar lang vondsten uit het kamp verzamelde. Van uniformknopen tot kruithoorns en vonkenvangers en van pijpen en krabbers tot stempels, sleutels en ringen.

Naast het boek moet er een tentoonstelling komen in een leger tent anno 1831 of een ander onderkomen. Het terrein van het vroegere legerkamp wordt op een bescheiden wijze in het landschap zichtbaar gemaakt en de hoop is dat dit in de toekomst een toeristische attractie kan worden. Zowel het boek als de tentoonstelling zouden in het najaar van 2015 gereed moeten zijn.

• Bron: *Brabants Dagblad*, 9 september 2014 (Jan Keunen)

Een pijp van een militair ter herinnering aan het kamp bij Oirschot

BRABANTS DAGBLAD OPENT FOTOZOLDER

's-HERTOGENBOSCH – Foto's die niet in kranten of boeken staan, maar wel ergens in een doos op zolder liggen. Kiekjes van alledaagse dingen als schoolreisjes, de dorpskermis of de eerste communie. Deze beelden zijn nu te zien op bd.nl/fotozolder.

Het is een website van Brabants Dagblad in samenwerking met het Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC). De historische foto's op deze website hebben vaak een link met het nieuws, zoals een jongen die een emmer ijskoud water over zich heen gooit tijdens een zomerkamp in Vught.

Ton Rooms, hoofdredacteur van het Brabants Dagblad, merkt op dat veel abonnees belangstelling hebben voor de historie. „Wij schrijven regelmatig

*Een emmer water ter verkoeling
(Foto BHIC)*

over plaatselijke geschiedenis. Het BHIC timmert de laatste jaren flink aan de weg als historische centrum en heeft een uitgebreid archief met foto's. En wij hebben weer een podium dat veel mensen bereikt. Zo zijn de eerste ideeën ontstaan voor deze nieuwe website."

Volgens Marilou Nillesen van het BHIC werken de krant en haar instelling al lang samen. Zo zet het historisch centrum elke woensdag een oude foto op de Facebookpagina. Dat zorgt voor veel herkenning. „Er komen herinneringen boven die mensen weer delen met anderen. We zijn vooral op zoek naar mooie verhalen die in de hoofden zitten en niet in de boekjes staan. Het is een soort geschiedschrijving 3.0. We hopen dat er een historisch podium

ontstaat waar mensen elkaar ontmoeten en foto's en reacties achterlaten", zegt Nillesen. Wie meer wil weten en zien, kan naar de website: www.bd.nl/fotozolder.

- Bron: *Brabants Dagblad*, 3 september 2014 (Janneke Hobo)

STADSGEZICHT IN BREDAS MUSEUM

BREDA – Het Breda's museum heeft sinds half dit jaar een nieuwe aanwinst, 'Christus en de Samaritaanse vrouw' met op de achtergrond een panoramisch stadsgezicht van Breda. Het werk werd tussen 1518 en 1520 vervaardigd door een onbekende Antwerpse schilder.

De museumdirectie noemt het schilderij 'zonder twijfel het oudste voorbeeld van een natuurgetrouw, historisch stadsgezicht in de Nederlandse schilderkunst' en spreekt over 'de grootste en belangrijkste cultuurhistorische vondst voor Breda sinds vele jaren'.

Het gaat om een fragment van een middenpaneel van een voormalig drieluik. Het toont een gedetailleerd vergezicht op de stad Breda. Op het doek zijn de middeleeuwse stadsmuren, de Grote Kerk, het kasteel van Breda en tal van huizen te zien. 'Vrijwel alles is tot in de details naar de toenmalige werkelijkheid afgebeeld', zegt het museum. 'Archeologische en bouwhistorische gegevens komen overeen met wat het schilderij laat zien.'

De rest van het schilderij is in een ver verleden grotendeels verloren gegaan. Het museum denkt dat het drieluik een rol speelde in de verering van het Heilig Kruisreliëf in de Grote Kerk van Breda. Het paneel dat over is, werd in het verleden kleiner gemaakt. Van de linkerzijde zijn enkele centimeters afgehaald en aan de onderkant is een stuk verdwenen, want Jezus en de vrouw zijn aan de onderkant wel te zien, maar de put waar het Bijbelse tafereel zich afspeelt, is verdwenen.

Door de nauwkeurigheid van de afbeeldingen kan het schilderij

tussen 1518 en 1520 gedateerd worden, is de conclusie van het Breda's Museum. In 1518 werd de nieuwe kapel van het Begijnhof voltooid. Het torentje staat geheel op het stadspanorama afgebeeld. In de loop van 1520 begon de bouw van de noordelijke kooromgang van de Grote Kerk en die ontbreekt nog op het paneel. Vandaar die vrij nauwkeurige datering.

De schilder heeft wel de Grote Toren een kwartslag tegen de klok in gedraaid. Dit waarschijnlijk omdat de westzijde van de toren visueel een beter gezicht geeft. Dat zorgt er wel voor dat de weergave op het paneel nu wringt met het beeld dat iedere Bredenaar heeft van 'zijn' toren.

Het museum kwam het werk op het spoor dankzij een tip van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag. Het schilderij is gekocht door de Vereniging Vrienden van Breda's Museum met subsidies van andere partijen. Het werk was in het bezit van een oude adellijke familie die het wilde verkopen.

Wie het paneel met eigen ogen wil zien, kan terecht in het Breda's Museum. Voor meer informatie www.breda-museum.org.

- *Bron: BN DeStem, 14 september 2014 (Leo Nierse)*

Christus en de Samaritaanse Vrouw bij de Stad Breda, anoniem (1518-1520), olieverf op paneel met het oudste stadsgezicht van Nederland (Collectie Breda's Museum)

STEENBERGSE HAVEN 450 JAAR IN QUAET WEDER

STEENBERGEN – Ondanks de aanleg van de A4 ten westen van Steenberg en blijft de haven van Steenberg bereikbaar voor de pleziervaart. Niet dankzij de bouw van een brug of viaduct, maar door de aanleg van een aquaduct. Er is heel wat over te doen geweest om de haven toch toegankelijk te houden.

Een prent uit 1674 met de haven van Steenberg aan de open zee

In het verleden was dat niet anders. Vaak werd er gesteggeld over de aanleg en het open houden van de Steenbergse haven. In 1331 lag Steenberg nog 'aen den zeeboezem'. Het was een welvarend stadje, met name door de winning van zout uit turf. In dat jaar kreeg Steenberg het recht om een haven aan te leggen 'daer die coepmanne met haren scepen in moghen liggen ende scuilen jeghen den storm ende tquaet weder'. De stad mocht tol heffen om zich schadeloos te stellen voor de kosten.

Later verzandde de haven, werden polders aangelegd en was het gedaan met Steenberg 'aan zee'. Willem van Oranje gaf in de zestiende eeuw tot enkele keren toen opdracht om de haven weer toegankelijk te maken. In 1580 lukte dat ook al was er toen ook protest net als tegen de aanleg van de A4. In 1580 kwam de weerstand vanuit Kruisland. Daar voelden de bewoners er niets voor om mee te betalen aan de plannen.

Met de welvaart van Steenberg en het belang van de haven was het overigens snel gedaan. Stadsbranden, plunderingen door de watergeuzen en Spanjaarden, maar ook het instorten van de lucratieve zoutwinning leidden tot kommer en kwel.

De haven was tot voor enkele tientallen jaren nog wel belangrijk voor het bietentransport naar de suikerfabriek. Maar toen de fabriek eind jaren zeventig van de vorige eeuw werd gesloten, kwam de haven opnieuw in 'quaet weder'. De focus werd toen gelegd op het watertoerisme en met succes zoals nu blijkt uit de aanleg van het aquaduct over de A4 waardoor de haven van Steenberg goed bereikbaar blijft.

• Bron: BN DeStem, 31 oktober 2014 (Marc Molenaars)

OVER DE RIELSE COWBOY EN MEER

RIEL- De laatste tijd verschijnen steeds meer boeken. Elke stad en bijna elk dorp heeft wel één of meer boeken met veel foto's en afbeeldingen en pakkende teksten. Aan die serie boeken is sinds kort ook Riel toegevoegd. Jan van Eijck en Ton van Gool uit Goirle weten samen alles over Riel en zij vatten het idee op om een boek over Riel samen te stellen. De basis vormden 65 ansichtkaarten uit de periode 1902 tot 1996 uit Riel. Daarbij hoorden natuurlijk ook verhalen en het liefst verhalen over mensen.

Zo kwam de Rielse cowboy, Wout Hermans, in beeld. Hij vertrok in 1906 naar Canada. Na twee weken varen en drie weken reizen met de trein kwam hij in Calgary aan. Veertien jaar hield hij het daar vol en toen kwam hij terug. Iedereen kende hem later als de 'Rielse cowboy'. Het verhaal gaat, dat als de politie niet alle koeien op de smokkelroute richting België gevangen kreeg, Wout Hermans er bij geroepen werd, omdat hij in Canada geleerd had om met een lasso te werken.

Natuurlijk komt ook de kerk in beeld, het stationnetje aan het Belze Lijntje. „We hebben ook de sociale geschiedenis van Riel willen beschrijven”, gaf Jan van Eijck aan tijdens een interview met de krant. Ooit was het dorp bijna zelfvoorzienend. Er was een melkcoöperatie, er waren zeventig boerderijen, het station vormde de verbinding met de 'buitenwereld' en er was een benzinstation dat tot 1980 een monopoliepositie had.

Wie meer wil weten over het boek waarvan 400 exemplaren zijn gedrukt, kan terecht op www.wijgoirlenaren.nl.

- Bron: *Brabants Dagblad*, 12 november 2014 (Kim Spanjers)

De Kerkstraat in Riel

'DURPKES' WERDEN BELANGRIJKE SCHAKEL

SON – Uit de veelheid aan boeken die verschenen, kwam ook het boek van Son en Breugel boven drijven. De kring bestaat dit jaar 40 jaar en dat was aanleiding om een boek uit te geven over de periode 1960-1970. In die periode veranderde het beeld sterk. Van twee 'durpkjes' werd het een belangrijk schakel tussen platteland en stad (Eindhoven).

Omdat Son en Breugel niet zomaar in de jaren zestig ontstond, wordt eerst een terugblik op de voor- en naoorlogse jaren gegeven. Son breidde fors uit en Breugel bouwde

De band van het nieuwe boek over Son en Breugel

ook aan verschillende wijken. Eindhoven loerde al die jaren om de gemeente te annexeren. Uiteindelijk werd 20% van het grondgebied afgestaan, maar Son en Breugel bleven wel zelfstandig.

In het boek wordt ruimschoots aandacht besteed aan alle veranderingen tussen 1960 en 1970. Het aanzien veranderde. Oude panden werden afgebroken en het verleden werd in een ijstempo met de grond gelijk gemaakt. Met de komst van nieuwe inwoners veranderde ook het onderwijs en het geloof. Mensen van 'buiten' hielden er andere denk- en leefwijzen op na. De oudere lezers zullen zich verbazen dat dit allemaal nog maar zo kort geleden gebeurd is en de jeugd zal zich vergapen aan nostalgische voertuigen.

Het boek zit ook vol anekdotes. Zo zouden dertig zakenmensen bezwaar aangetekend hebben tegen een verkeersomlegging buiten het centrum. Dat met de gedachten als ze de winkels niet zouden passeren, ze ook niets konden kopen. Op het provinciehuis zou op het verzoek gereageerd zijn met de vraag: „Zijn ze gek bij jullie”.

• *Bron: Eindhovens Dagblad, 28 oktober 2014 (Bernt van der Heijden)*

TWEEDE WERELDOORLOG KRIJGT VEEL AANDACHT

WOUW – Naast de Eerste Wereldoorlog die 100 jaar geleden begon, krijgt ook de Tweede Wereldoorlog veel aandacht in de kranten. Zeventig jaar geleden werd een groot deel van Noord-Brabant bevrijd van het Duitse juk.

Op verschillende plaatsen kwamen nog bevrijders een kijkje nemen of ze werden in het zonnetje gezet. Heemkundekringen hielden exposities of wijdden artikelen in hun tijdschriften aan de bevrijding. Vaak werd de aandacht verdeeld tussen de beide wereldoorlogen.

Schotse soldaten trekken in oktober 1944 via de Gasthuisstraat Kaatsheuvel binnen (foto heemkundekring De Ketsheuvel)

In Tilburg hoefden de bevrijders zich dit keer geen weg naar de stad te bevechten. Ze werden comfortabel in Groot-Brittannië opgehaald en per bus naar de stad gebracht. De jongste veteraan was 87 jaar en die had zich destijds ouder voorgedaan dan hij in werkelijkheid was om toch in dienst te kunnen. De meesten zijn echter al dik in de negentig. De kans dat ze er over vijf jaar weer bij zijn is daarom gering.

In Deurne reed een konvooi vanuit België naar Nijmegen en er

werd een korte stop in Deurne gehouden. In het heemhuis van Deurne werd ter gelegenheid van de bevrijding een expositie ingericht.

Een aandoenlijk verhaal is dat van Wim van Dam uit Someren-Eind die een reis maakte naar Duitsland op zoek naar informatie over zijn opa Willem van Kessel en zijn oudoom Nard Maessen. Het enige wat hij wist, was dat ze tijdens de Tweede Wereldoorlog als dwangarbeider om het leven waren gekomen. Die reis leverde heel wat informatie op, zo is in 'Het weekblad Deurne/Peelbelang' van 18 september te lezen.

Het Brabants Dagblad besteedde in een serie artikelen aandacht aan de bevrijding van Tilburg. Onder meer met als thema's 'Blijven herdenken, want vrede is ook hier broos' en 'De uitzinnige vreugde van de vrijheid'. Bij dit artikel werden volop foto's van een feestende menigte en dansende bewoners in 1944 geplaatst.

In Kaatsheuvel verdrong het verdriet de vreugde, want tijdens de bevrijdingsactie vielen er 34 burgerslachtoffers te betreuren en vielen er vele gewonden. Dat gold ook voor het kerkdorp Loon op Zand waar tien doden en veel gewonden vielen en de schade aan gebouwen en woningen enorm was.

• *Bron: Diverse kranten in de periode september-oktober 2014.*

Colonne RAM-tanks van het Canadian Armoured Tank Corps The Kangaroos op 28 oktober op de Markt. (Collectie RA Tilburg)

**De volgende Koerier van Brabant Heem
verschijnt in de derde week van maart 2015.**

**Hebt u kopij voor dat nummer,
mail of stuur die dan voor maandag 2 maart 2015
naar martel6@hetnet.nl of Martel 6, 4724 GD Wouw.
Zo mogelijk zullen we uw teksten ook op de website
van Brabants Heem plaatsen.**

De nieuwe notuliste van het bestuur van Brabants Heem: Ansjie Strouken

Brabants Heem wil de ondersteunende organisatie zijn voor 123 zelfstandige Brabantse heemkundekringen. De stichting organiseert in samenwerking met andere organisaties cursussen en studiedagen, zet netwerken op en geeft adviezen. Dat alles om de deskundigheid van de kringleden te bevorderen op alle terreinen waar dat nodig is. Verder stimuleert Brabants Heem nieuwe initiatieven en onderlinge samenwerking.

Parallele artikelen op de website: www.brabantsheem.nl

Uitgave: Brabants Heem, Postbus 1203, 5200BG 's-Hertogenbosch.

Eindredactie: René Hermans

Bijdragen van: Ton van der Straaten, Jan Rossou, Jan Franken, Willem Eeckelaar, Els Snels, Wim Daniëls, Harrie van Vroenhoven en diverse leden van heemkundekringen.

Foto's: Paul Spapens, Cor Delissen, Theo Cuijpers, Adriënn Dekkers, René Hermans en diverse heemkundekringen en archieven.

Ontwerp en Drukwerk: **Koninklijke Drukkerij Em. de Jong**
Baarle-Nassau

Alle rechten voorbehouden. Niets in deze uitgave mag worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt, in welke vorm ook. Hetzij elektronisch dan wel mechanisch door fotokopieën, scans of opnamen. Tenzij met voorafgaande toestemming van de uitgever. De uitgever heeft er naar gestreefd om alle copyrights in deze uitgave te regelen. Wie meent alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen.